

Çocuk Romanlarında Çingenelik Algısı ve Çingene Çocuk İmajı

SENER ŞÜKRÜ YİĞİTLER*

Özet

Çingeneler Türkiye'nin en fazla ve ilgiyle araştırılan etnik topluluklarından biridir. Bir alt kültür olarak sosyolojik ve antropolojik çalışmalara sıklıkla konu olan Çingeneler, toplumsal çeşitliliğin olduğu kadar edebiyatın da önemli bir parçasıdır. Sosyolojik araştırmaların verileriyle de uyumlu olarak, Çingeneler edebiyat eserlerinde ötekileştirilmiş ve yoksul bir alt kültürün egemen olduğu bir hayatın içinde gösterilmişlerdir. Yapılan edebiyat araştırmaları popüler kültürün ve romantik bakışın etkisiyle çoğu zaman aşk ve eğlence hayatının öznelere konumundaki yetişkin başkarakterlere odaklanmış ve çocuk karakterleri ihmal etmiştir. Oysa bütün dünyada toplumsal alt sınıflar ve kültürlerle ilgilenen maduniyet çalışmalarının kadınlarla beraber en önemli inceleme grubunu oluşturan çocukların, hâlihazırda toplumsal ayrımcılıktan mustarip Çingeneler söz konusu olduğunda bir kat daha mağdur bir grup olarak ortaya çıktığı görülür. Toplumun Çingenelere yukarıdan bakışına eğitimsiz ebeveynlerden öğrenilmiş aşağılık duygusunun eklenmesiyle söz konusu mağduriyet Çingene çocuklar için daha da derinleşmektedir. İncelenen çocuk romanlarındaki çocuklar tarafından oluşturulan Çingene imgesinin ortak noktası budur.

Bu amaçla yapılan çalışmada, çocuk romanlarında Çingene çocuk karakterlerin gerek ebeveynleriyle gerek Çingene olan/olmayan akranlarıyla ve yetişkinlerle olan ilişkilerinde aile bireylerinden öğrendikleri mağduriyet dilini nasıl yeniden ürettikleri, Çingenelik algısına ve Çingene çocuk olmaya nasıl baktıkları mercek altına alınmaktadır. Bu romanlarda Çingene olan ve Çingene olmayan çocuk karakterlerin karşılaştırılması yoluyla Çingene çocukların temsilinin anlaşılması da amaçlanmıştır.

Bu makalede üçü de Çingene çocuk başkişilere yer veren Şevket Bilgisel'in Çingene Serdar (1948), Hasan Kıyafet'in Çingene Çocuğu (1975) ve Kemalettin Tuğcu'nun Çingene Kızı (1991) adlı çocuk romanlarındaki Çingenelik algısı ve Çingene çocuk imajına ait ortaklıklar ve farklılıklar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk romanı, Çingene, çocuk, mağduriyet, algı, imaj

Abstract

Gypsies are one of the most studied ethnic groups in Turkey. Gypsies who frequently become subject material of sociologic and anthropologic researches are also important part of social diversity and literature. Gypsies are mostly shown in a life which is reigned by an alienated and empowered sub-culture, in line with the data gained from sociologic studies. Literary studies about Gypsies, with the influence of popular culture and romantic point of view, focused on adult main characters who are represented as people engaged in love affairs and entertainment, and thus ignored child characters. However, children, who are one of the main research materials of subaltern studies with women, turn out to be a group even more victimized than adults, in the context of Gypsies who are already overwhelmed by social discrimination. Total disdain of the society, together with the inferiority complex taught by the uneducated adults, makes aforementioned victimization even deeper for the Gypsy children. This is the common point of the image formed by Gypsy children found in the books examined in this article.

In this context, this article aims to focus on the reproduction of the victimization language Gypsy children learn from adults in their relations both with their parents, Gypsy/non-Gypsy peers, and elders, and the way they perceive Gypsiness and being Gypsy children. It is also of great significance to understand the representation of Gypsy children by comparing the Gypsy children and the non-Gypsy children characters in the children's books.

In this article, common and different points in regards with image of gypsiness and gypsy child in Şevket Bilgisel's *Çingene Serdar* (*Gypsy Commander*, 1948), Hasan Kıyafet's *Çingene Çocuğu* (*Gypsy Child*, 1975) and Kemalettin Tuğcu's *Çingene Kızı* (*Gypsy Girl*, 1991), three children's books with child protagonists, have been studied.

Key words: Children's novel, Gypsy, child, victimization, perception, image

Giriş

Türkiye'de görülen toplumsal çeşitliliğin önemli unsurlarından biri de Çingenelerdir. Bütün dünyaya Hindistan'dan başlayan bin yıllık göçlerle yayıldıkları düşünülen Çingenelerin Anadolu topraklarındaki konuklukları da yaklaşık M.S. 1000 yıllarına dayanır (Kolukırık, 2009, s. 11; Lewy, 1999, s. 78; Marushiakova ve Popov, 2006, s. 13-25). Diğer yanda, Çingenelerin kökeniyle ilgili Hindistan başlangıcını yadsıyan ve onları "toplumsal bakımdan dışlanmış Avrupalılar olarak" değerlendiren bir yaklaşımdan da söz edilebilir: "Birçok ülkede kendi dilbilgisi ve sesbilgisi dizgesine

sahip yetkin bir dil olarak Çingeneceyi ve doğu Avrupa’da yaşayan büyük Çingene topluluklarını yadsımak çoğunun işine gelir” (Kenrick, 2006, s. 22) ve yüzyıllar süren izolasyon, II. Dünya Savaşı’nda Yahudilerle beraber 230.000 kadar Çingene’nin yok edilmesiyle sonuçlanır (Martinez, 1994, s. 39). Toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılıkla şekillenen söz konusu izolasyon Avrupa edebiyatındaki görünüşleriyle bütün bir kıtanın bilinçaltını ortaya koyar: “Çingeneler Batı Avrupa edebiyatında dost ve yardımcı figürler olarak nadiren görülürler” (Bessler, 2010, s. 95). Batı Avrupa edebiyatından verilen örneklerde, Çingenelerin “sihirli güçler”le iç içe, erkekleri “kaba ve barbar”, kadınları “sıra dışı dişilik” özellikleri sergileyen, korkutucu ve tekinsiz bir topluluk olduğu görülür (Bessler, 2010, s. 96-97).

Sosyolojinin son yıllarda gelişen bir alanı olarak “maduniyet çalışmaları”nın en gözde etnik topluluklarından biri olan Çingeneler, edebiyat araştırmalarının da ilgi çeken konuları arasında yerini alır. Çingeneleri konu eden araştırma ve derleme çalışmaları son yıllarda başta Balkanlar olmak üzere, Türkiye dâhil, bütün Avrupa’da ve dünya çapında özel bir ilgi alanı oluşturur. Edebiyat tarihçisi Tahir Alangu, Türk edebiyatında Çingenelerle ilgili ilk öykü derlemesi¹ kabul edilebilecek *Dünyadan ve Bizden Çingene Hikâyeleri* adlı çalışmasının ön sözünde Çingenelerin dünya edebiyatlarındaki yeriyile ilgili olarak, “Çingene hayatının, göçebeliğe, tabiata bağlı törelerinin çeşitli yönlerini belirtmeye çalışan bu eser, onların bizde ve dünya üzerinde ne kadar çok yazarı etkilediğini, herkesçe küçümsenmekle birlikte, ne ölçüde çevrelerini etkilediklerini de gösterecektir” derken (1972, s. 12), yukarıda sözü edilen toplumsal önyargıların Türk ve dünya edebiyatlarındaki yansımalarının da işaretini verir.

Çocuk Edebiyatında Ciddi Meseleler

Yenileşme dönemi Türk edebiyatında Çingenelerle ilgili ilk eser, Türk edebiyatındaki pek çok ilke imza atmış olan Ahmet Mithat Efendi’ye aittir. Tanzimat aydınının en önemli gördüğü konulardan biri olan toplumsal birlik ve beraberlik yolunda verilmiş bir eser olarak görülebilecek Çingene (1887), Ziba karakteri özelinde ırk ayrımcılığını hedefe koysa da, örneğin, bir eğlence sırasında tüm uyarılara rağmen taşkınlığa devam eden Çingenelerden söz ederken, “Çingenelik bu ya! Artık bu kadar edepsizliği hoş görmelidir” tarzında cümlelerle ‘hâce-i evvel’ tahammülü gösterir

1 Çingene öykülerinin derlendiği daha yakın tarihli bir kaynak için ayrıca bkz. Hasan Aydın (2004). *Türk ve dünya yazarlarından Çingene öyküleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

(Ahmet Mithat, 2012, s. 20). Çingeneler, özellikle Avrupa edebiyatıyla kıyaslandığında Türk edebiyatı için karanlıkta kalmış bir konu olmaya bugün de devam eder. Osman Cemal Kaygılı'nın ünlü romanı Çingeneler (1939) başta olmak üzere Çingeneleri konu edinen eserlerle ilgili çalışmalar, onlarla ilgili toplumsal algının ortaya çıkarılması adına önemli adımlardır. Çingeneleri çoğunlukla aşk ve eğlence yaşamı içinde gösteren romantik eserlerdeki kişi kadrosunun genel anlamda yetişkinler olması nedeniyle söz konusu araştırmalarda çocukların değerlendirme dışı bırakıldıkları görülür. Genel anlamda, Çingenelere yönelik toplumsal önyargılar ve algıları odağa alan bu çalışmalar², yaşları gereği aşk ve eğlence yaşamının özneli konumunda olmayan çocuk karakterlere özel bir ilgi göstermez. Oysa bu çalışmada da görüleceği üzere, aşk ve eğlence yaşamının devre dışı kaldığı çocuk kitaplarında, yazarlar için Çingenelerle ilgili olarak işlemeye en elverişli konu olarak toplumsal eşitsizlikler ve hiyerarşilerin öne çıktığı görülür. Bu anlamda, Çingenelerle ilgili çocuk romanlarının yetişkin romanlarından çok daha politik ve toplumcu gerçekçi olduğunu ve Çingenelerin Osmanlı'da ve Türkiye'de toplumsal imajıyla ilgili çalışmaların çocuk kitaplarını kapsam dışı bırakarak önemli bir hataya düştüğünü kaydetmek gerekir.

Hitap ettiği okur kitlesi itibarıyla, yetişkinlerin özel olarak ilgilendikleri yargı bağımsızlığı, demokratik haklar, basın ve ifade özgürlüğü gibi politik; uzun yaşam, GDO'lu gıdalar, uzayda koloni araştırmaları gibi biyolojik ve çevresel birçok mesele çocuk edebiyatının özel ilgi alanı dışında kalsa da çocuk edebiyatının zaman zaman bu konularda bile son derece yetkin ve cesur sözlü örnekler verdiği görülebilir. Örneğin, Pablo Neruda'nın çocukluğunun anlatıldığı *Hayalperest*'te bir yan konu olarak Mapuçe Kızılderililerinden söz edilir. Latin Amerika'nın ezilmiş azınlık gruplarından biri olduğu anlatılan Mapuçelerin temel hak ve özgürlüklerinin yılmaz bir savunucusu olan küçük Pablo'nun gazete işletmecisi ve başyazarı dayısı Orlando, yakın akraba ve arkadaşlarıyla bu insanlarla ilgili ateşli tartışmalara girer. Romanda yeğenin rol modeli olarak işlenen dayı, *La Manana* adlı gazetesinde Mapuçelerle ilgili savunduğu düşünceleri yüzünden bir kundaklama sonucu gazete binasını ve bütün çalışmalarını kaybedince, bir süredir dayısının gazetesi için ilk kalem denemelerini yapan küçük Pablo bu durumdan kişiliği ve kariyeriyle ilgili önemli dersler çıkarır (Ryan,

2 Örneğin bkz. Güldürmez, S. (2016). Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* ve Ahmet Midhat Efendi'nin *Çingene* romanları ışığında Osmanlı toplumundaki Çingenelerin yazınsal metinlere aksi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9 (45), 125-134. 23 Temmuz 2018 tarihinde http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi45_pdf/1dil_edebiyat/guldurmez_sevim.pdf adresinden erişildi.

2011, s. 65-69; 300-309). Buna benzer örnekler artırılabilirse de, günümüz çocuk edebiyatında genel kabul görmüş “çocuk gerçekliği” ve “çocuksu gerçeklik”in ayırında olan yazar ve yayıncıların küçük okurlar için rahatsız edici ve ağır buldukları konulardan uzak durmaya dikkat ettikleri de bir vâkıdır.

Oysa bu gibi hassasiyetlerin henüz revaçta olmadığı; ayrımcı dil, küfür, şiddet gibi unsurların çocuk edebiyatında kendine yer bulabildiği 2000’li yıllar öncesindeki Türk çocuk edebiyatından seçtiğimiz, üçü de “Çingene çocuk” başkişilere yer veren üç kitabın alabildiğine toplumsal ve politik mesajlar yüklü olması dikkat çekicidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Çingenelerle ilgili çocuk kitaplarını aynı dönemde yazılan yetişkin romanlarından ayıran en önemli özelliğin bu toplumsal içerik olduğu kaydedilmelidir.

Söz konusu eserlerin ilki olan Şevket Bilgisel’in Çingene Serdar (1948) kitabı, iyi ve saf kahramanın biraz şans biraz da bilgiyle padişahın kızıyla evlenmeye hak kazandığı klasik olay örgüsüne sahip bir masal kitabıdır. Çingene Serdar’ın çocuk kahramanı Zurna, 13 yaşında akıllı ancak tembel bir çocuktur. Hiçbir işe yaramadığı için babası Talha tarafından istenmez ve uçurumdan yuvarlanır. Zurna içi yemek dolu bir kazana düşerek ölümden kurtulur. Gözünün önüne üşüşen sineklerden yüz tanesini bir hareketle öldürünce kendisi için bir madalya yaptırır. Madalyadaki ifadeleri gören herkes onu bir kahraman sanır. Padişahın kızına talip olur. Bir savaşta gönderilir. Burada tesadüflerin zorlaması biraz da “Çingenelikten gelen” el becerileri ve içgüdüleriyle zafer elde eder. Dönüşte padişahın kızıyla evlenir. Anne ve babasını yanına aldırır. Mutlu ve rahat içinde yaşarlar. Edebiyat sözlükleri, ansiklopediler ve elektronik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan Şevket Bilgisel’in *Gözü Oyulan Konuk-Millî Hikâyeler* (1952), *Aptal Kahraman* (1954), *İslamlık’ta İyi Huy* (1976), *Kahramanlar Köyü-Millî Hikâyeler* (1965) *Kore’de Türk Süngüsü-Millî Hikâyeler* (1965), *Zafer Bayrağı* (1965), *Açgözlülüğün Cezası* (1968), *Göze Giren Cin* (1985), *Başını Veren Adam*, *Çapraz Emin*, *Ediş’le Būdüş Hindistan’da*, *Küçük Çırak*, *Küçük Yiğit*, *Yonca Sultan*, *Samur Sultan* gibi çocuk kitapları yayımlanmıştır. Adlarından, çoğunlukla dini-millî içerikli popüler kitaplardan oluştuğu anlaşılan bu külliyat, Çingene Serdar dâhil, bugün tümüyle unutulmuştur.

Hasan Kıyafet’in Çingene Çocuğu (1974) romanında her türlü ailevi ve toplumsal baskıya rağmen okula gitmeyi ve iyi bir öğrenci olmayı başaran bir çocuğun öyküsü anlatılır. Selahaddin ailesinin kendisini okula gönderemediği bir çingene çocuğudur. Selahaddin, babası Ali Usta ve annesi Selime’yle sürekli bu yüzden çatışır. Selahaddin’in okula

yazılmamasının nedeni Çingenerin okullara kabul edilmemesidir. Selahaddin bir gün okul köşesinde beklerken okula kabul edilmeyen başka bir çocukla tanışır. Celeleddin ve babası Selahaddin'e yakın davranırlar. O da kimsesiz olduğunu söyleyerek onların yanında yaşamaya başlar. Selahaddin, Celeleddin'e kendini beğendirmek için anlattığı bisikleti bulmak üzere hırsızlık yaptığından karakola düşer. Polislerin kötü muamelesiyle karşılaşan Selahaddin bir fırsatını bulup buradan kaçır. İki çocuk zengin semtindeki Şaban Paşa İlkokulu'na başlar. Başta her şey iyi gider ancak kısa sürede buradaki ayrımcı tutum nedeniyle okuldan soğurlar. Okulun müdürü de Selahaddin'in çingene olduğunu söyleyerek okuldan kaydının silinmesini ister. Gazi Usta, iki çocuğu Baraka Okulu'na aldırır. Çocuklar burada son derece memnun ve başarılıdırlar. Yarışmalarda birinci gelirler. Romanın sonunda Ali Usta ve Selime'nin de izlediği koşu yarışmasının birincisi Selahaddin'e ödülünü veren Şaban Paşa İlkokulu'nun müdürü ayrımcı düşüncelerinden dolayı mahcup olur. Çok sayıda öykü ve roman kaleme alan yazarın diğer çocuk kitapları şunlardır: *Bizim Fabrika* (1978), *Cin Top* (1978), *Köyün Çocuğu* (1978), *Almanya Afacanları* (1981), *Küçük Kapıcı* (1979), *Kuşkalenin Kuşları* (1983), *Gül ile Güdek* (1990), *Küçük Yarışçı* (1996), *Sığırcık Kayası*, *Uçan Tilki* (Yalçın, 2010, s. 633). “Baraj” adlı öyküsüyle 1974 Sabahattin Ali Hikâye yarışmasında başarı ödülü alan yazar hâlen çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmaktadır.

Yayımlı tarihi itibarıyla, bu incelemede değerlendirilen kitapların sonuncusu, Türk çocuk edebiyatının en popüler isimlerinden biri olan Kemalettin Tuğcu'nun Çingene Kızı (1991) romanıdır. Bir ailenin ve küçük kızlarının toplumsal baskılara rağmen kendilerini yeni bir çevreye kabul ettirme mücadelesinin anlatıldığı romanın hemen başında hali vakti yerinde insanların yaşadığı mahalleye bir Çingene ailesi taşınır. Kızlarının huysuzluğu yüzünden gecekondu semtinden kaçır kira evine gelmişlerdir. Yeni yerlerinde kimliklerini özenle saklarlar. Ailenin reisi Şükrü Usta becerikli bir ustadır. Dükkâna getirilen her işi pazarlık yapmaksızın, bazen de para almadan yapar. Karısı Safiye Hanım da eskiden bütün gün sokaklarda gezerek çiçekçilik yapan bir Çingene'dir. Reyhan, beş yaşındayken konservatuvara gönderilmiş ancak öğretmeninin kemani Çingene gibi tuttuğunu söylemesi yüzünden okulunu bırakacak kadar kimlik konusunda takıntılı bir kızıdır. Başarıyla uyum sağladığı okuluna gecekondudan komşuları olan Emine adlı bir kızın gelişiyile Reyhan'ın düzeni altüst olur. Reyhan'ı, özünü inkâr etmekle suçlayan Emine çok geçmeden içgüdülerine yenilir ve hırsızlık yaptığı için okuldan uzaklaştırılır. Lisenin ardından, ailesinin itirazlarına rağmen eğitimine devam eden Reyhan zamanla Müfit adında bir gençle yakınlaşır. Gerçek kimliğinin

açıklayamayacağını bilen Reyhan aşkını feda etmek üzereyken Şükrü Efendi Reyhan'ın Çingene olmadığını itiraf eder. O, yanlarında çalıştıkları çok zengin bir işadamı olan Rahmi Bey'in kızıdır. Reyhan henüz altı aylıkken, eşi Behire Hanım ağır bir hastalığa yakalanır. Onun tedavisi için Avrupa'ya giderler. Bir süre sonra ikisinin de ölüm haberleri gelince kızı evlatlık almışlardır. Bu gerçeğin ortaya çıkmasıyla Reyhan ve Müfit evlenerek mutlu bir yuva kurarlar. Türk çocuk edebiyatına sayısız eser kazandıran ve eserleriyle nesilden nesle kitap okuma alışkanlığı kazandırılmasında pay sahibi olan Tuğcu'nun *Ayşecik*, *Kolsuz Bebek* ve *Yüz Karası* adlı kitapları sinemaya, Üvey Baba ise televizyona uyarlanmıştır (Yalçın, 2010, s. 1035).

Kısa özetlerine yer verdiğimiz üç kitabın ortak noktası, özetlerden de anlaşılacağı gibi, toplumsal önyargılar/kabuller ve bunlara karşı bireyin mücadelesidir. Çocuk edebiyatının, toplumsal ayrımcılık ve dışlanma, yoksulluk, etnik kimlik, etnik aidiyet, mesleki özelleşme ve özdeşleşme, toplumsal sınıflandırma-hiyerarşi, özcü kabuller, verili mağduriyet, maduniyeti doğuran toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullar, ekonomik mahrumiyet, eğitim hakkı gibi hâlihazırda netameli konularda söz söylemesinin, söz konusu topluluk, her türlü kategorizasyona direnç gösteren, çok parçalı ve boyutlu bir topluluk olan Çingenelerse, aşağıda ortaya konacağı gibi, bir kat daha zorlaştığı görülür.

Çocukların Dilinden Çingenelik ve Çingene Çocuk Olmak

Derya Koptekin'in, İzmir'in Çingene nüfusunun yoğunluklu olduğu Tepecik'te İzmir Büyükşehir Belediyesi Çocuk ve Gençlik Merkezi'ndeki 7 yıllık mesaisinin meyvesi, çocuk anlatılarıyla çingenelik ve çingene çocuk olmayı ortaya koyan *Biz Romanlar Siz Gacolar* (2017) adlı bir araştırma kitabıdır. Kitaba yazdığı ön sözde, Necmi Erdoğan, çingene çocukların anlam haritalarını çıkarmayı hedefleyen bu kitapta ortaya çıkan durumla ilgili şu önemli tespitte bulunur:

“Dışarıdan ve yukarıdan bir bakışın ‘mutlak aşağı’ olarak gördüğü Çingenelerin de Bourdieu'nun deyişiyle ‘egemenlerin gırtlığıyla konuştuklarını’ ve kendilerinin en aşağısına yerleştirildiği hiyerarşide daha da aşağı konumlar tarif ettiklerini görüyoruz. Medyatik ve güya romantik bakışın ürettiği ‘Roman’ imgesini sahiplenenlerin ‘Çingeneleri’ –muğlak ve kararsız bir şekilde de olsa– kendilerinden daha aşağı görmeleri bunun en dramatik biçimidir.” (Koptekin, 2017, s. 15)

Çingeneler gibi sosyo-ekonomik şartların bir sonucu olarak modern hayatın uyumlu bir parçası haline gelememiş toplumlarda, çocuklar bir yana,

yetişkin bireylerin bile bireysel özgürlüklerinden söz edilemez. Dolayısıyla, içinde buldukları ataerkil sosyal yapı ve modern şehirlerde yaşasalar bile pre-kapitalist ve yarı feodal, merkezden uzak yaşamın çocukları nispeten maddi özgürlüğe sahip yetişkinlere göre ikincil konuma attığı görülür. Eğitim, barınma, beslenme gibi en temel haklarda dahi yoksunluk yaşayan çocukların Çingene toplumlarında sosyal piramidin en dibine konumlandığı da buna paralel ve anlaşılır bir savdır. Bu nedenle Çingene çocuklar, bütün yoksul ailelerin çocukları gibi, temel ihtiyaçlarını karşılamak için orta sınıf ve üzeri ailelere mensup çocuklardan daha özerk hareket etmek zorunda kalarak küçük yaşlarda çalışma hayatına atılırlar. Aile ve yakın çevredeki büyüklerinin yanında ‘en temelden’ başlayarak çeşitli işler öğrenirler. Ancak Çingene çocuklar, yaşları gereği Çingenelerle özleşmiş/özdeşleşmiş mesleklerin (çalıcılık, dansçılık, kalaycılık, çiçekçilik vb.) çok azının (çöp/hurda toplayıcılık vb.) asıl icracılarıdır. Bu durum da, onları aile hayatı dışında bağımsız, girişken ve cesur olsalar da ev içinde maddi/manevi büyüklerine bağımlı kılar. Hayata bakışlarında, zihin dünyalarında bir tür öğrenilmiş çaresizlik egemendir. Çocuklar büyüklerinden öğrendikleri ‘büyük lafları’ kolaylıkla hayatlarının özeti/sloganı haline getirirler. Koptekin’in çalışması gerek sosyal dışlanma, gerek eğitim, aile ve çalışma hayatındaki zorluklarla ilgili Çingene çocuklarının büyüklerinden öğrendikleri algı ve imajları çocuk imgeleminde yeniden ürettikleri örneklerle doludur. Gerçek hayattan alınmış bu örneklerle kitaplarda yer verilen kurmaca durumlar arasındaki şaşırtıcı benzerliğin bu çalışmanın özgün yanını oluşturduğu ileri sürülebilir.

a. Özcü Düşünceler: “Çingene de insandır”

Özcülük, (İng. essentialism) “tek tek somut nesnelerin kendiliklerinden birtakım doğal türlere ayrıldıklarını, her nesnenin üyesi olduğu türü ya da sınıfı kesin ve belirli çizgilerle diğer nesne türlerinden ayırt etmenin mümkün olduğunu, her varlığı ya da nesneyi belirli bir nesne türünün üyesi yapan bir öz bulunduğunu savunan öğretiy” dir (Cevizci, 1999, s. 662). Bir felsefi akım olarak “var oluş”un “öz”den önce geldiğini” savunan (Sartre, 2010, s. 39) Varoluşçuluğun tersi olarak da görülebilecek Özcülük, belli bir gruba ait belli özelliklerin grubun tümüne ait olduğunu, evrensel ve her tür bağlamdan bağımsız olarak var olduğunu ileri sürer. Çingenelerle ilgili yapılan anketlerde Çingene/Roman sözcüğünün çağrışımları sorulduğunda en fazla verilen cevabın “dans”, “müzik”, “eğlence”; “hırsız”, “göçebe”, “falcı” olduğunu kaydeden Koptekin (2017, s. 82; s. 162), dans ve müziğe yönelik yetenekleri hakkında sorularına Çingene çocuklarından aldığı cevaplarda Çingene olmayanların görüşlerini destekleyici bulgulara rastlar.

Örneğin, kişisel gizlilik gereği Serpil takma adını verdiği 9 yaşındaki çocuğa dans etmeyi nasıl öğrendiğini sorduğunda cevap şöyle olur: “Ben kimseden öğrenmedim, zaten Romanım be ya, kendim biliyom.” Bu durum, araştırmacıyı, “dansın Çingene/Roman bedeninde adeta ‘doğal olarak’ içeriildiğine inanılır” sonucuna götürür (Koptekin, 2017, s. 141-142).

Çingene Serdar’da Şevket Bilgisel’in kitabın anlatıcısı ve bazı karakterler üzerinden Çingenelerle ilgili özcü düşünceler paylaştığı görülür. Kitabın başında, oğlu Zurna’yı –eserin başkişisi olan çocuk için seçilen “Zurna” adının da özcü bir bakışın sonucu olduğu rahatlıkla iddia edilebilir– evinde istemeyen babası Talha’nın gerekçeleri şu şekilde verilir: “On üçüncü oğlu Zurna’yı babası istemiyordu. Bütün kışı boş geçirmişti. Ne kömür toplamış, ne hanpur çekmiş, ne keman çalmış, ne hamallık yapmış, ne de şarkıcılık edebilmişti”³ (Bilgisel, 1948, s. 3). Talha, öz çocuğunu bir Çingene’den beklenen davranışları ve becerileri sergilemediği için daha fazla evinde istemez; 16 yaşındayken başarılarıyla şu cümlelerle övünür: “Küreğin daniskasını yapar, kemanı elime aldım mı yetmiş iki şarkıyı sıralardım. Görenler parmaklarını sıralardı. Eşek yarışlarında hep birinci gelirdim” (Bilgisel, 1948, s. 3). Oysa Zurna, “oturduğu yerde kokacak” haledir. Buna karşın annesi, Zurna’yı çok akıllı bir evlat olduğunu söyleyerek savunur: “Onun akıllı kimde var? Sen, benden gördüğün gibi sele örüp dururken fındık çubuğundan sepet yapmağı o akıl etmedi mi?” (Bilgisel, 1948, s. 3). Ancak Talha’nın kararı kesindir. Çünkü o, “akıllı bir çocuk değil, çalışkan, çevik beş parmağında beş marifet olan bir çingene istiyordu(r)” (Bilgisel, 1948, s. 4). Görüldüğü gibi, karı koca arasındaki anlaşmazlığın dayandığı nokta temelde Çingenelik algısıyla ilintilidir. Talha’ya göre, akıllı ve bilgili olmanın bir Çingene’ye pratik faydası yoktur. Çingene işini bilir ve becerikli olmalıdır. Anne babasının yanında yaşarken el işleri ve ‘Çingene meslekleri’yle ilgili hiçbir varlık göstermeyen Zurna, ailesinden ayrı düştüğünde adeta ‘öz’üne döner. İçgüdüleri ve zorlayıcı hayat şartları onu ‘içindeki Çingene’yi açığa çıkarmaya iter. Böylece ormandan topladığı dallarla sepetler, kutular, çantalar yapmaya karar verir. Fındık ve meşe dalları toplamak üzere girdiği ormanda bir an neşelenerek şu çok bilinen şarkıyı mırıldanmaya başlar: “Kara biberim, badem şekerim / Senin kaderinmiş benim tecellim”. Söylediği şarkıya kendi de şaşırır. Çünkü Zurna, tipik bir Çingene değildir: “O, şarkıyı hiç sevmezdi, oynama, duygularını dürtüşleyen sözler ağzından çıktıkça adeta rahatsız olurdu.” Ama Zurna artık aslını bulmuş gibidir: “Halbuki bu defa zevkle söylüyordu. Hatta omuzları kıpırdıyor hafif hafif

3 Bütün alıntılar şuradan yapılacaktır: Bilgisel, Ş. (1948). *Çingene serdar*. İstanbul: Kitap Yayıncılık.

hopluyordu” (Bilgisel, 1948, s. 7). Zurna, Talha’ya göre bir Çingene’de olması gereken müzikal zevk ve yeteneğine bir anda kavuşur. Ardından mesleki beceriler gelir. Fındık çubuğuyla yapımını anne ve babasına öğrettiği halde elini bile sürmediği sepetçilik işinde ne kadar mahir olduğunu gösterir. İçinden gelen bir bilgi ve Tanrı vergisi bir yetenekle kısa sürede onlarca sepet örer. Sepetlerinin benzerlerinden ayrılması için onları ormandan topladığı özel boyalarla boyar. El emeklerini en yakın şehre götürdüğünde ne kadar pahalı olurlarsa olsunlar kapış kapış satılırlar. Zurna, sepet satışından elde ettiği parayla kendine yeni kıyafetler ve bir madalya yaptırır, padişahın kızına talip olur. Onun soylu bir kumandan olduğunu zanneden padişah, onu kızıyla evlendirmek için savaşta ordusunu yönetmesini ve zafer elde etmesini şart koşar. Savaşı sanatı ve ordu yönetimiyle ilgili hiçbir fikri olmayan Zurna, ordunun başında savaş alanına ilerlerken askerlerin de anlam veremediği bir dizi tuhaf işler yapar:

“Yolda bir demirciye rastladı. Demirci pulluk sivriltiyordu. Eski zevkleri canlandı, atından indi. Demircinin elinden kısıkağı ve çekici aldı. Üç maşa, bir ıskara yaptı, beline astı. Bütün subay ve askerler de onu taklit ettiler. Ormandan geçerken aklına sepet örmek geldi. Küçük şık sepetler ördü. Ormanın içine sokuldukça memnuniyeti artıyordu. Çünkü elek kasnağı yapmağa ağaçlar vardı. Bu işi yapmak için balta, bıçak her şey hazır. Dört de kasnak yapıp boynuna astı. Bütün askerler hemen kasnak yapmağa koyuldu. Orman bitmiş sazlık bölgeye girmişlerdi. Bu sazlardan güzel zembiller yapılırdı. Bir demet biçip terkisine koydu. Bir anda atların artları, bu sazlarla doldu.” (Bilgisel, 1948, s. 13-14).

Görüldüğü gibi, Çingenelikten gelen heves ve arzularına engel olamayan Zurna, bir demirci veya kuru dallar gördüğü anda içten gelen bir saikle Çingenelere yakıştırılan geleneksel el zanaatlarını icra eder. Padişahın, komutanları ne yaparsa aynısını yapmaları emrini verdiği askerler, anlam veremedikleri bu el emeklerini Çingene Serdar gibi savaş alanına götürürler. Bütün ordu bir Çingene obası gibi hareket eder. Örneğin, savaş çadırları kurmak yerine açık havada istirahat edilir: “Bir çergi âdetiydi. Bir yere kondukları akşam herkes için bir ateş yakarlardı. Ateşler yakıldı. Kasnaklar, sepetler, sazlar ıslansın diye suya atıldı” (Bilgisel, 1948, s. 14). Daha önce belirtildiği gibi, eserin sonunda, Çingene Serdar savaş alanına ilerlerken Çingenelikten gelen açgözlülük ve heveslerle yaptığı ve emrindeki askerlere bilmeden yaptırdığı aletler sayesinde ve birtakım tesadüf sonucu zafer elde eder.

Çingene Çocuğu’nda Çingenelerle ilgili özcü düşüncelerin Çingene Serdar’ın tersine, anlatıcıya ait olmadığı, yetişkin Çingeneler ve Çingene olmayan

olumsuz karakterlerden geldiği dikkat çeker. Sekiz nüfuslu evin okumaya en hevesli çocuğu Selahaddin okula gönderilmesi konusunda anne ve babasıyla şiddetli tartışmalara girince babası Ali Usta onu ikna etmek için eğitim-öğretimin Çingenele göre olmadığını doğuştan gelen niteliklere bağlayarak anlatır: “Senin başına vurmuş bir şey. Belki sıcak, belki soğuk. Abe kızancık, sen hiç çingeneden okumuş, adam olmuş birini gördün? Kim görmüş göğsü madalyalı gerçek bir çingene paşası? ‘Katrandan olmaz şeker cinsi cinsine çeker’ demişler. Balık kavağı çıkanda bizden de okumuş çıkar”⁴ (Kıyafet, 1974, s. 23). Ali Usta’nın günlük yaşamda sıkça duyulan bir atasözüne de yer vererek yaptığı bu konuşma Selahaddin’i ikna etmekten uzaktır. Çünkü o, daha önce defalarca babasından eğitim alarak önemli yerlere gelmiş Çingenelelerin hikâyelerini dinlemiştir: “Yalan dedim işte yalan. Hani ya sen çok çingene paşaları görmüştün? Hani ya koca Türkiye’nin altmış altı ilinin otuz üçü bizdendi. Terspınar karakol kumandanı da bizdendi. Bunları sen anlatmadın mı? Hı de bakıyım, sen anlatmadın mı?” (Kıyafet, 1974, s. 24). Ali Usta, dediklerinin doğru olduğunu ancak hepsinin çok eskiden kalma örnekler olduğunu söyleyerek Selahaddin’in suçlamalarından kurtulmaya çalışır: “Dediklerim eskidendi. Elbette şimdi değil. (...) Sadrazam padişahu Mehmet Ali Paşa bile bizdendi” (Kıyafet, 1974, s. 26). Karısı da Ali Usta’yla aynı fikirdedir. Ona göre de okula gitmek Çingene işi değildir: “Babacığın haklı söz söyler. Okumak Türk işi, varlıklı işi. Okumak el işi. Sen bizim işimize bak. Eğer ki bizim şerefimizi yüceltmek istersen, çeribaşı ol. Çeribaşı ol da elalem sana aferin desin. Çadırımızı atlas, direğini şimşir et” (Kıyafet, 1974, s. 27). Selahaddin’in annesi, okumanın “Çingene işi” olmadığını söyleyerek Çingenelele yakıştırılan, önyargılara dayalı toplumsal rolünü kabul etmiş olur. Anne, egemenin dilinden konuşur; bunu çocuğunun da benimsemesini bekler. Nitekim romandaki en güçlü olumsuz karakter olan Şaban Paşa okulunun müdürünün söyledikleri, annenin sözlerinin kaynağını verir. Selahaddin’in bir anlamda evlat edinerek okula gönderen Gazi Usta’ya çocuğun kaydını okuldan aldırması için söyledikleri özcülüğün ırkçı fikirlerle yakın akrabalığını gözler önüne serer: “Selahaddin Şenkaya bir çingene çocuğudur. (...) Bu çocuklar okumaz. (...) Ayrıca yılan eğri büğrü akar deliğine gelince dosdoğru akarmış. Yani soya çekim diye bir şey vardır. Tabii sen okumadığın için bunları bilmezsin. Bir adam çingeneyse çingeneliğini, ne ise onu yapar” (Kıyafet, 1974, s. 92, 93). Okul müdürü de, Selahaddin’in babası gibi, bir atasözyle desteklediği argümanını, tekstil fabrikasında bir işçi olan muhatabının bilmesine ihtimal vermediği “soya çekim” kavramıyla kuvvetlendirir. Otuz yıllık öğretmenlik tecrübesine dayanarak Gazi Usta’nın

4 Bütün alıntılar şuradan yapılacaktır: Kıyafet, H. (1974). *Çingene çocuğu*. İstanbul: Yeni Dünya Yayınları.

Selahaddin'le Celaleddin'i okuldan alıp "bir sanata" ('zanaat' kastediliyor, Ş.Ş.Y.) yönlendirmesini tavsiye eder. II. Dünya Savaşı yıllarında çokça rağbet gören genetik bilimi ve 'temiz gen' anlamına gelen, çocukların aşılmasından toplu insan katliamları yoluyla gen ıslahına kadar farklı pratikleri içeren 'öjeni' düşüncesinin Nazilere verdiği kibrin bir benzerini okul müdüründe görmek şaşırtıcı değildir.

Bu incelemede yer verilen üçüncü kitap Çingene Kızı'nda Çingeneler hakkında yapılan genellemelerin hemen daima karşılıklı iki zıt kutba yerleştiği görülür. Kitabın son cümlesi olan, "Çingeneler de insandır"⁵ (Tuğcu, 1999, s. 88) ya öncesine ya sonrasına eklendiği aşığılayıcı, ayrımcı cümlelerin ağırlığını alma görevi görmek üzere eklenmiş gibidir. Bu diyalektik yapı sayesinde, Çingenelerin 'aşağı bir toplum' olduğu mesajını alttan alta işleyen roman, "Çingeneler de insandır" cümlesinin okurda bıraktığı 'hümanist', 'eşitlikçi' izlenimi metnin sonuna kadar başarıyla sürdürür. Ancak "Çingene kızı" Reyhan'ın romanın sonunda evlenip mutluluğa kavuşması için yazar tarafından bulunan çözümün doğru okunmasıyla bu illüzyon ortadan kalkar. Romanın sonundaki söz konusu *deus ex machine* unsuruna değinmeden önce, Şevket Bilgisel gibi, Kemalettin Tuğcu'nun da gerek anlatıcı bazında gerek yarattığı karakterler bazında Çingenelerle pek çok önyargıyı, *a priori* kabulü paylaştığını kaydedelim. Başından sonuna, Çingeneliğe dair özcü düşünceler üzerine sosyolojik bir tez gibi kurgulanmış Çingene Kızı romanında bu örnekler nicelik bakımından o kadar fazladır ki bu noktada bir seçme yapma zorunluluğu doğar. Romanın en başından başlayarak, Reyhan'ın zoruyla gecekondu mahallesinden zengin semtine yerleşen ailenin yeni çevrelerinden Çingene olduklarını bir sır gibi saklama gayretleri dikkati çeker. Şükrü Efendi, etrafın şüphesini çekmemek için düzenli olarak Cuma namazlarına gider. Halini soranlara "Hamdolsun" diye cevap verir. Bir Çingene'nin Müslümanca yaşamasında herhangi bir beis yoktur. Ancak anlatıcı burada devreye girerek bu yaşamın bir Çingene'ye ne kadar uzak gördüğünü ifade eder: "Çingene rengi yüzüne bakanlar tereddüde düşerlerdi. Ama onun dili tam bir vatandaş ve inançlı insan dili idi." (Tuğcu, 1999, s. 17) Şükrü Efendi, aynı şekilde, karısını da bir Müslüman kadın gibi görünmeye/davranmaya zorlar. Karısına şu uyarılarda bulunur: "Bana bak Safiye, artık o kadar allı güllü giyinme, başını sofü kadınlar gibi başörtünün altında sakla. Elinde bir yük varken, öteki kolunu gövdeden açıkta sallama. Sonra karnını çıkara çıkara yürüme. Yüksek sesle konuşma." (Tuğcu, 1999, s. 14). Bir Çingene kadının 'ideal

5 Bütün alıntılar şuradan yapılacaktır: Tuğcu, K. (1999) *Çingene kızı*. İstanbul: Erdem Yayınları.

Müslüman kadın' gibi davranması için bu türden uyarılara ihtiyaç duyacağını farz etmek Çingeneliğin Müslümanlıkla bağdaşmaz olduğunu düşünmekle ilgili olmalıdır.

Yine ailenin yeni yaşam alanlarına uyum sürecinde Çingenelikten kaynaklanan başka bazı arızalar baş gösterir. Karı kocanın müzik sevgisi başlarına bela açar. Safiye Hanım arada kendine engel olamayarak müzik icra eder: “Safiye canı sıkıldığı zaman, udu eline alır, akordunu yapar ve tıngırdatmaya başlar. Onlara müzik severlik aileden geçmiştir. *Kanlarında vardır*” (Tuğcu, 1999, s. 19). Müzik zevk ve becerisinin kanla ilişkilendirildiği bir başka örnekte, komşuların evde müzik icra edilmesinden kendilerinin Çingene olduğunu anlayacaklarını söyleyerek anne ve babasına müzik enstrümanı çalmalarını yasaklayan Reyhan'a Şükrü Efendi mazeretini şu şekilde dile getirir: “Ne diyecekler, keman çalıyor derler. Bu senin *kanında*, sinirlerinde vardır Reyhan. Ben en kederli, en yoksul zamanlarımda bile çalgı çalarım, çalgı çalamazsam şarkı söylerim” (Tuğcu, 1999, s. 20). Aslında Reyhan'ın kendisi de müziğe uzak bir çocuk değildir. Son derece başarılı çaldığı kemana bırakmasının nedeni, daha önce belirtildiği gibi, beş yaşındayken gittiği konservatuvarda hocasının onu “Kemanın yayını çingeneler gibi kavrama öyle,” diye uyarmasıdır (Tuğcu, 1999, s. 20). Ailenin müzik özlemi dizginlenemeyecek boyutlara ulaştığında tartışmaların dozu yükselir. Şükrü Efendi, komşuların duydukları müziğin radyodan geldiğini sanacaklarını söyleyerek Reyhan'ı yatıştırır. Ancak mesele bununla kapanmaz. Tuğcu, ailenin kimliğinin açığa çıkmasını okur için nefes kesici bir entrikaya dönüştürmeyi istemişçesine komşuları müzik seslerinin peşi sıra Safiye Hanım'ın kapısına yollar: “Bir çalgı sesi var sizde. Radyoyu karıştırıyoruz, bulamıyoruz. Nereden buluyorsunuz siz?” diye sorarlar (Tuğcu, 1999, s. 24). Neyse ki, aile kısa zamanda bu sorunun da üstesinden gelir. Elinden her iş gelen Şükrü Efendi dükkânında enstrüman tamirine başlar. Tamir için aldığı müzik aletlerini evine taşır. Şükrü Efendi bu durumdan memnuniyetini şu sözlerle ifade eder: “İyi ki şu saz tamirini akıl ettik kızım. Kimse bizim çingeneliğimizden saz çaldığımızı anlamaz” (Tuğcu, 1999, s. 26). Evde müzikle uğraşmanın Çingeneliğe delalet etmesi ve bir aileyi bu gibi sıra dışı çarelere itmesi yazarın Çingenelere bakışı hakkında soru işaretleri oluşturur. Başta babasının keman çalmasından, annesinin uduyla ona eşlik etmesinden hiç memnun kalmayan Reyhan da zamanla bu ev ortamındaki cümbüşe katılır: “Böylece saz tamirine başladı başlayalı her akşam evde bir ahenk duyulmaya başlamıştır. Şimdi Reyhan da keman çalmaktadır. Onun da içinde caza karşı bir yakınlık, bir eğilim vardır. İçinden gelerek, hızlanarak çalmaya başlar” (Tuğcu, 1999, s. 26). Dikkat edileceği üzere, Reyhan anne ve babası gibi çoğunlukla keman ve udla icra

edilen alaturka müziğe değil, alaturkaya çok uzak bir müzik formu olan caza, yani alafanga müziğe eğilimlidir. Bu, bütün hayatı Çingene olduğunu gizlemekle geçen Reyhan'ın mutlu sonlanacak hikâyesiyle ilgili ilk ipucudur. Reyhan'ın müzikteki becerisi okulda da dikkat çeker. Müzik derslerinde öğretmenin çaldığı seslerin hangi nota olduğunu yanlışsız söyleyen Reyhan, arkadaşlarının şaşkınlığı karşısında acıyla iç çeker: “Siz Çingene olsaydınız çabuk öğrenirdiniz” (Tuğcu, 1999, s. 35).

Son örnekte olduğu gibi, roman boyunca çok fazla tekrar eden bir tema olarak Reyhan'ın Çingeneliğe isyanlarıyla karşılaşılır. Burada, yukarıda değinilen ikiz söylemler durum ortaya çıkar. Bu isyan anlarının hemen tamamına eşlik eden “Çingeneler de insandır” tesellisinin, ifade ettiği durumun tersini de ima ettiğini akılda tutarak bir başka örnekle değerlendirmeye çalışalım. Bir gün Reyhan'la babası arasında şöyle bir konuşma yaşanır:

“- Baba, biz sahiden Çingene miyiz?

Şükrü Efendi:

- Biz Çingeneyiz. Annen de ben de. Sen doğup da bizi beğenmediğin zamandan beri içinde yaşadığımız toplumda insanlar gibi yaşıyoruz. Bak, civar bir semte geldik. Çingenelerin yaptıkları işlerin çoğunu bıraktık.
- Ama bu bizi Çingene olmaktan kurtarmaz baba.
- Kızım Çingene, Çingeneliği benimserse, Çingene hayatını yaşarsa Çingene olur. Ne annen ne ben istiyoruz bunu. (...) Bırakamadığımız tek şey var, o da saz çalmak. Bu bizim kanımızda vardır.” (Tuğcu, 1999, s. 32-33)

Şükrü Efendi'nin etnisite/ırk anlayışı, görüldüğü gibi, biyolojik temelli veya kana bağlı değildir; vatandaşlık esasına dayanır. “Etnik ve kültürel temele dayalı” Alman milliyetçiliği yerine, “devlet temelli”, vatandaşlık bağına ve ortak yaşam idealine dayalı Fransız milliyetçiliğinin (Kılıç, 2016, s. 17) tanımına uygun ve bir çocuğun anlayacağı basitlikteki bu açıklamaya, yazar, çocukların zihin dünyasına oldukça yabancı bir tespit olmasını düşündüğümüz ‘müzik-kan’ ilişkisini eklemeyi ihmal etmez.

b. Kimlik ve Aidiyet:

“Bir insanın Çingene olduğu alnında yazılı değildir”

Çingene Kızı'nda Reyhan'ın Çingeneliğini saklamak konusunda en fazla zorlandığı anlar, eski gecekondu mahallesinden arkadaşı olan Mine'nin Reyhan'ın okuluna başlamasından sonraya rastlar. Mine, Reyhan'ı tanıyıp tanımadığı soruyu sorar: “Kılık kıyafet değiştirmekle Çingenelikten kurtulduğunu mu sanıyorsun?” (Tuğcu, 1999, s. 39). İlk karşılaştıklarında

Mine'nin, Reyhan'ın en hassas olduğu konuyu sezmesi kendisinin de aynı kaygılar içinde olduğunu akla getirir. Nitekim onun da benzer bir çaba içinde olduğunu yazar anlatıyı yarıda keserek anlatır: “Bu kız mahallede, kolunda yayvan bir sepetin içine balıkları koyar, üstüne asma yaprakları serer, öyle balık satardı. Bu kızın adı Emine idi. Ama adını beğenmiyordu. Nüfus kâğıdındaki Emine adını kazımış, kendi adını Mine yapmış, nüfus kâğıdını böyle kazıdığı için babasından temiz bir dayak yemişti” (Tuğcu, 1999, s. 39). Nüfus kâğıdına yapılmış bu müdahale, doğrudan doğruya kimlikle ilgilidir. Çocuklar, Çingene kimliğinin kabulü/inkârı konusunda birbirlerini suçlarlarken bir yandan kendi kimliklerinden kurtulmaya çalışırlar:

“- Sen Eminelikten Mineliğe nasıl geldin? İnsan değişemez mi? Neyi kabul edersen o olursun.

- Sen Çingeneliği kabul etmiyorsun ama ben seni görür görmez renginden tanıdım. (...) “Kestane kabuğundan çıkmış, kabuğunu beğenmemiş.

- Beğenmiyorum. Çingene de insandır.” (Tuğcu, 1999, s. 41)

Reyhan, anne ve babasından dinlediği “Çingene de insandır” sözünü kullanmadan hemen önce, Mine'nin eski adını değiştirmesine atıf yapar. İnsanın ne olmak isterse olabileceğini, değişimin normal karşılanması gerektiğini anlatır. Karşılıklı konuşmanın devamında “kabuğunu” yani Çingeneliğini beğenmediğini ifade eder. Bu durumda, “Çingene de insandır” sözünün bu noktaya kadar etik ve mantıklı işleyen argümanı boşa çıkardığı ortadadır. Bir başka deyişle, Çingeneleri insan kabul eden birinin Çingene kimliğinden bu denli rahatsız olması, “Çingene de insandır” önermesinin aksini kuvvetle ifade eder.

Kuşkusuz bu çocuksu çekişme kaynağını büyüklerin dünyasından alır. Çocuklar arasındaki bu kimlik-aidiyet tartışmasının bir benzeri daha büyük bir ölçekte Safiye Hanım'la apartmana temizlik için gelen Zehra adlı temizlikçi kadın arasında cereyan eder. Apartmanda yaşayan yaşlı bir çiftin evine temizlik için gelen Reyhan'ın okul arkadaşı Emine'nin annesi Zehra Hanım, o gün orada misafir olan Safiye Hanım'ı görünce, kızı gibi, doğrudan saldırıya geçer: “Ne bakıyorsun ayol? Tanımazlıktan mı gelecektin?” Temizlikçi kadın, aynı tonda devam eder: “Ne saklanıp duruyorsunuz? Daireye taşınmakla Çingenelikten kurtuldun mu sanıyorsun?” Konuşmaları şaşkınlıkla izleyen ev sahibi Mebrure Hanım'a hemen orada Safiye Hanım'ı ifşa eder: “Hanımcığım, bunlar halis Çingenedir.” O da Mine'nin 'aslını inkâr etme'yle ilgili kullandığı aynı atasözünü kullanır: “Kestane, kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş.” Safiye Hanım'ın Zehra Hanım'ın sözlerine verdiği cevap son derece önemlidir: “Gecekondularda ortalığı alt üst etmekten başka işin yoktu. Bir insan çiçek satmakla Çingene mi olur? Ne

görmüş geçirmiş insanlar var ki mağaza açıp çiçek satıyorlar. İnsan geçinmek için her işi yapabilir.” (Tuğcu, 1999, s. 47). Safiye Hanım, bu sözlerle Zehra Hanım’ı gecekondudan tanıdığını kabul etmiş olur ancak Çingeneliğini kesinlikle reddeder. Bunu da, daha da ilginç biçimde, Safiye Hanım için bu son derece talihsiz karşılaşmaya tanık olan Mebrure Hanım’ı manipüle etmek için yanlış örnekler vererek yapar. Zehra Hanım, “güngörmüş kadınların” kollarında sepetlerle kapı kapı dolaşmadıklarını, Çingene Şükrü’nün dükkânını karakoldan sordurup bulduğunu söyleyince Safiye Hanım’ın zekice cevabına karşın Mebrure Hanım durumdan şüphelenir. Zehra Hanım’ın, “İnsan ne olduğunu inkâr eder mi?” (Tuğcu, 1999, s. 49) sorusu Safiye Hanım’ın bütün direncini kırar. Oradan kaçarcasına ayrılır. Kısa sürede bütün apartmana yayılan dedikodular apartman yöneticisini Şükrü Efendi’yle isteksiz bir sorgulama yapmaya iter. Neyse ki Şükrü Efendi gerek camiye düzenli devamlı gerek verdiği cevaplarla Safiye Hanım’dan daha ikna edicidir. İddiayı, bir temizlikçi kadının güvenilirliğini tartışmaya açarak hiç tereddüt etmeden inkâr eder: “Yani sen de bu kariya inandın mı?” Ardından retorik sorular sorar: “Çingene olsam ne çıkar, Çingene’yi de Allah yaratmaz mı?” (Tuğcu, 1999, s. 51). Romanda Çingene kimliği konusunda bir tartışma daha Çingenelerin herkesle eşit olduğu mahut argümanla sonlanmış olur. Ancak bunun hemen öncesinde sorulan ilk soru (“Yani sen de bu kariya inandın mı?”), ikinci soruyu (“Çingene olsam ne çıkar?”) boşa çıkararak Çingeneliği olumsuzlar.

Bu noktada, bina yöneticisinin, komşusunun Çingene olduğuna ihtimal vermek istemeyen örnekleri önem kazanır. İlk, Şükrü Efendi camiye gidiyordur. Onu, oraya gitmeye zorlayan kimse yoktur. Akli başında, terbiyeli bir insandır. Yaptığı işlerden herkes memnundur. Son olarak da, “Nüfus kâğıdında da bir değişiklik yok(tur).” (Tuğcu, 1999, s. 51). Roman boyunca Çingene kimliği konusundaki konuşmalarda tekrar eden en önemli *leitmotif* ‘nüfus kâğıdı’ ve ‘alın yazısı’dır. Bir anlamda ‘kimlik’ bir metafor olarak romanda hem ‘nüfus kâğıdı’ hem de ‘alın yazısı’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Anne ve babası, aile sırlarının ortaya çıkması ihtimaliyle dehşete kapılan kızlarıyla yaptıkları konuşmalarda ne nüfus kâğıtlarında ne de alınlarında Çingene olduklarının yazmadığını söyleyerek kızlarını sakinleştirirler: “Nüfus kâğıtlarımızda çingene diye bir yazı yok”; “Kim ne dersin desin. Nüfus kâğıdında Çingene yazılı değil”; “(Çingenelerin) Alınlarına da Allah, Çingene damgası vurmamıştır” (Tuğcu, 1999, s. 22, 27, 69).

Çingene Çocuğu’nun başkişisi Selahaddin de Reyhan gibi bulunduğu çevreden uzaklaşarak yeni bir hayata adım atar. Ancak bir farkla: O ailesini terk eder. Zaman zaman o da kendisini tanıyacak birileriyle karşılaşma

ihtimaliyle yürek çarpıntılarını geçirir. Hatta, çadırlarının yanından geçerken yanında yürüyen Celaleddin ve onun babası Gazi Usta şüphelenmesinler diye eski sahibini tanıyarak üzerine koşan köpeği Karo'ya taş atarak uzaklaştırır (Kıyafet, 1974, s. 50). Çingene Çocuğu'yla Çingene Kızı romanlarındaki en büyük ortaklık bu örnekle sınırlıdır diyebiliriz. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, iki yazarın Çingene kimliği ve Çingene çocuk imajına bakışları arasında köklü farklılıklar mevcuttur.

Örneğin, Çingene Çocuğu romanında, Tuğcu'nun nüfus cüzdanlarıyla ilgili dile getirdiği durumu takriz eden bazı örneklerle karşılaşırız. Okur, Selahaddin'in okula gönderilmesinin önündeki en büyük engelin nüfus cüzdanında "Kıpti" yazısı olduğunu kitabın ilk bölümlerinde öğrenir. Okuma-yazma bilmediği anlaşılan Ali Usta, nüfus cüzdanının üstündeki ibareleri başkalarına okutur: "Kafakağının bir yerine okunaklı bir yazıyla 'KIPTİ' yazdığını kaç kişiye okutup dinlemişti." Nüfus cüzdanı lanet gibidir; Ali Usta defalarca ondan kurtulmaya çalışır: "Sırf bu yüzden kafakağın kaç kez yitirmişti. Bir zorunluluk sonucu yenisini çıkartırken ne rüşvetler sunmuştu. Bilmeceli yüzükler, en ince işlemeli kalburlar, elekler bile yarar sağlamamıştı. O 'KIPTİ' sözcüğünü eksik yazan bir insafliya rastlamamıştı." (Kıyafet, 1974, s. 13) Yasal olmayan yöntemler dahi işe yaramaz; "Kıpti" yazısı hep yerinde durur. Ali Usta karşısında çaresiz kaldığı gerçeği oğluna da kabul ettirmek ister: "Yalnız kafakağımız da değil, şafağımı da yazar benim kızanım. KIPTİ yazar te böyle kocaman" (Kıyafet, 1974, s. 20). Nüfus cüzdanında yazılı yazı, aynı zamanda alinyazısıdır; vücuda kazılıdır. Bellekteki yara, bedendeki yaradan daha acıdır. Selahaddin'in karakoldan kaçtıktan sonra vücudundaki yara yerleri daha az acı verir: "Kafakağındaki iri harflerle yazılmış 'Kıpti' yazısı bile yüreğine böyle yeğin acı salmıyordu" (Kıyafet, 1974, s. 66). Selahaddin için bütün korkular, endişeler geri kaldığında bile belleği ona bu korkuları yaşatır: "Şaban Paşa İlkokulu, karakol, kötü çadırları ve kafakağındaki o 'KIPTİ' yazısı... bihoş ürperdi" (Kıyafet, 1974, s. 101). Ancak romanın sonunda, okulunda Çingene öğrenci istemeyen Şaban Paşa İlkokulu'nun müdürü koşu yarışmasında birinci gelen öğrenci Selahaddin'e ödülünü vermek üzere kürsüye geldiğinde Gazi Usta, "Bu çocuğun kafakağında 'KIPTİ' yazar, müdür bey." (Kıyafet, 1974, s. 111) diyerek yaptığı ayrımcılığı müdürün yüzüne vurur.

Görüldüğü gibi, iki kitap arasında aynı durumla ilgili iki farklı yaklaşım söz konusudur. Türkiye'de Çingenelerle ilgili yapılmış çalışmalarda Çingene vatandaşlara verilen nüfus cüzdanlarında Kıpti, Çingene, Roman veya benzer bir ifadenin kullanılıp kullanılmadığı hakkında herhangi bir bilgi tarafımızca bulunamamışsa da "Çingenelerin Sitesi" başlıklı "www.cingeneyiz.org" adresinden ulaşılan sitede Cemil Akmaca'ya ait "Kıpti"

başlıklı bir yazıda bu durumla ilgili yaşanmış olaylara yer verilir. Akmaca, yazısında, Çingenelere çıkarılan nüfus cüzdanlarında “Kıpti” ibaresinin yer aldığını, bunun Çingeneler tarafından “vatansız” olarak anlaşıldığı için topluluk arasında büyük bir infial uyandırdığını anlatır (Akmaca, 2018). Bu anlatıya paralel olarak, yakın tarihli bir gazete haberinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi”yle “Türk Romanlar” a nüfus cüzdanı çıkarılacağı bilgisine yer verilir (Çiçek, 2016). Söz konusu anlatım ve haber hangi yazarı doğrularsa doğrulasın Çingenelerin, ‘kimlik’in akla getirdiği ‘nüfus cüzdanı’ ve ‘aidiyet’ kavramlarının ikisiyle de sorunlu bir ilişkileri olduğu ortadadır. Kimliğe dayalı ayrımcılık ve dışlanmanın yanı sıra toplumsal yapının uyumlu bir parçası olmalarını engelleyen sosyal, kültürel, ekonomik nedenlerle karşılaşan Çingeneler arasında bugün de nüfus cüzdanı sahibi olmayan ciddi bir orandan söz edilebilir. Örneğin, Koptekin’in görüşme yaptığı ailelerden bazıları çocuklarının nüfus cüzdanının olmamasıyla ilgili yaşanmış vaka örnekleri sunarlar. Merkeze devam eden çocuklardan birinin okul çağına geldiği halde kaydının yapılmadığını öğrenen psikolog, aileyle görüşmesinde çocuğun babasından şu cevabı alır: “Hocam, annesi okula kaydını yapmaya gitti, ama kimliği yok diye yapmadılar (...) Hocam ben şimdi nasıl çıkarayım kimliğini? Aramızda kalsın, ama benim de annesinin de kimliği yok.” Koptekin, bu durumun Çingene mahallesinde ender görülen bir durum olmadığını, “yasadışı işler yapan” veya “oğlunun askere gitmesini istemeyen” ebeveynler arasında sıkça başvurulan bir yöntem olduğunu şaşkınlıkla öğrendiğini aktarır (2017, s. 192-193).

Çingene Çocuğu ve Çingene Kızı romanlarında Çingene vatandaşların nüfus cüzdanıyla ilgili verilen her iki bilginin de, “Kıpti” ibaresinin nüfus cüzdanlarına eklenmesi uygulamasının yapıldığı ve buna son verildiği tarihler gereği, doğru olduğu ihtimali göz önünde bulundurularak tarihî ve sosyolojik bakımından incelenmesi gerektği açıktır.

c. Eşitsizlik ve Ayrımcılık: “Biz de vatandaşıık a be müdür bey”

Koptekin’in Çingene çocuklarla yaptığı çalışmada öne çıkan noktalardan biri, çocukların ayrımcılık ve önyargılarla ilgili kabulleridir. Henüz küçük yaşta olmalarına rağmen Çingeneler ve Çingenelikle ilgili kaderci/determinist kabulleri benimsedikleri gözlemlenen çocukların, yaşantı ve deneyim eksikliklerini büyüklerinden dinledikleri ‘hayatın acı gerçekleri’ ve ‘başta gelen olaylar’la tamamlamaları şaşırtıcı değildir. Sistemli eşitsizlik ve ayrımcılığa uğradığına ikna olmuş Çingeneler ve onların deneyimlerinden beslenen çocuklar, Çingenelerle ilgili eserlerde yoğun bir ‘isyan’ duygusunun yer edinmesine sebeptir. Bazı durumlarda ‘mağdurun dili’, “sadece verili

kabul edilen, olmasa da bir olasılık olarak hep orada duran, Çingene/Roman ile Çingene/Roman olmayan arasındaki ilişkide duvar işlevi gören ya da meşru bir güç olarak taleplerini dayatma aracına dönüşebilen bir olgu” (Koptekin, 2017, s. 169) ayrımcılıktan beslenmeyi de seçebilir.

Bu çalışmada ele alınan üç kitaptan ilki Çingene Serdar Çingenelerle ilgili özcü önyargılara yer verir ancak masal estetiği ve kısıtlı örgüsü gereği toplumsal zemine inmez. Çingene Çocuğu söz konusu ‘isyan ruhu’nu somut bir ayrımcılığa karşı mücadele aracı olarak gören bir eser olarak Çingenelerin toplumsal ayrımcılık ve eşitsizliğe maruz kaldığını savunur. Diğer yanda, Çingene Kızı’nda Karaca ailesinin geçmişini ve kimliğini gizlemesi, Çingene ismini duyduğunda bile Reyhan’a hafakanlar basması Çingene vatandaşların var olmayan bir düşmana karşı teyakkuz hali olarak gösterilir. Reyhan, üniversiteye kadar eğitim alan bir kız olarak tümüyle hüsnükuruntu içindedir. Dolayısıyla, Tuğcu’ya göre, Çingenelerin kimliklerinde ‘Çingene’ yazmadığı gibi, toplum içinde de herhangi bir eşitsizlik ve ayrımcılığa uğramaları söz konusu değildir. Ne de olsa, “Çingene de insandır” (Tuğcu, 1999, s. 41, 56, 78, 88).

Oysa oğlu Selahaddin’i okula kaydetmek için büyük mücadeleler veren Ali Usta, eğitim hayatı başarılarla dolu Reyhan’ın babası Şükrü Efendi kadar şanslı değildir. Oğlunu okula kaydettirmek konusunda elinden hiçbir şey gelmez. Sonunda Selahaddin evden kaçır; okula gitmek için babasına göre daha bilinçli ve okuryazar bir işçi olan Gazi Usta’nın yanında yaşamaya başlar. Müdürün karşısında, “Biz de vatandaşık a be müdür bey,” (Kıyafet, 1974, s. 16) diye söylenen Ali Usta’nın isyanı aynı odada ikinci kez Gazi Usta’nın dilinden yankılanır: “Ulan biz bu memleketin evladı değil miyiz? Biz vatandaş değil miyiz? Biz gavuristandan mı geldik? Siz insanı iyice dinden imandan edersiniz. Eğer biz vatandaş değilsek verin pasaportumuzu, defolup gidek. Ne bu yahu, nedir bu çektiğimiz? Yedi düvelin gavuru etmez bunların ettiğini” (Kıyafet, 1974, s. 39). Gazi Usta, meslekten ihraç edilen Enver öğretmenin ve onun yol göstermesiyle sendikanın ara girmesinin ardından Selahaddin’i ve oğlu Celaleddin’i okula kaydettirmeyi başarır. İkisi de işçi olan Ali Usta’yla Gazi Usta’nın eşitsiz uygulamaya karşı izledikleri yollar ve elde ettikleri sonuçlar Kıyafet’in verdiği önemli mesajlar arasındadır. Vatandaşlık haklarının savunulması ve kullanılması konusunda Çingeneler dâhil bütün bireylerin bilinçlenmesi ve örgütlü hareket etmesi gerektiği gösterilir.

Bu bilinç düzeyi farkı Selahaddin’le Celaleddin arasında da gözlenir. Selahaddin reddedildiği okulun kapısında beklerken Celaleddin’le tanışır ve ikisi arasında aşağıdaki gibi bir konuşma geçer. Celaleddin’in de Çingene

olduğu için okula alınmadığını düşünen Selahaddin meraktan kıvranarak sorar:

“- Sen çingeneleri sever misin? Canım şu çadırı, çalgıyı falan?”

Celeleddin tüm dişlerini gösterdi:

“- Çok severim. “Ben de severim.

Selahaddin yürekte gülümsedi:

- Ben de severim. Celeleddin seni okula almazlar. Beni almadıkları gibi.

- Niye almasınlar be?

- Çünkü çingenesin.

- Celeleddin kulaklarına dek kızardı:

- Sensin çingene lan.

Selahaddin pişkince:

- Kuşkusuz ben de çingeneyim. Çünkü beni de okula almadılar. Çingeneleri okula almıyorlar...” (Kıyafet, 1974, s. 38-39)

Bu diyalog, etnik temelli ayrımcılığın sınıf temelli ayrımcılıkla iç içe geçtiğini, ancak sorunun gerçekte nerede yattığının çocuklar tarafından tam olarak belirlenemediğini gösteren önemli bir pasajdır. Aynı zamanda, çocukların toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık konularında büyüklerinden öğrendiklerini nasıl içselleştirdiklerini ve bu yargılardan yanlış genellemelere vardıklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ancak burada, çocuklar nezdindeki belirsizlik büyükler arasında biraz daha açıklığa kavuşmuş gibidir. Nitekim, sendikadan aldığı ve kendi satın aldığı kitaplarla belli bir bilinçlilik seviyesine ulaştığı, Ali Usta gibi bir ‘lumpen proleter’ olmadığı anlaşılan Gazi Usta özelinde yazar birtakım toplumsal gerçekçi savlara yer ayırır: “Gerçekte bir müdüre, bir memura karşı özel bir kını yoktu. Ayrıca bu anlayışın müdür işi değil düzen sorunu olduğunu da bilenlerdendi o” (Kıyafet, 1974, s. 67). Romanın sonuna doğru, Şaban Paşa İlkokulu’ndan ayrılmak isteyen çocukların kaydını sildirmek üzere okula gelen Gazi Paşa, kendisine küstahça “soya çekim”den söz eden müdürü, 1960 Anayasası’nda eğitim hakkının bütün vatandaşlara eşit verildiğini ve “Çingene okuyamaz diye hiçbir anayasada hiçbir madde” (Kıyafet, 1974, s. 94) olmadığını anlatarak büyük bir şaşkınlığa düşürür.

Gazi Usta’ya göre çocukların okula kayıtlarının yapılamaması okul müdürleri veya öğretmenlerin kendilerine gösterdikleri sert tavırlardan ve anlayışsızlıktan kaynaklanmaz. Onun, bu devlet memurlarıyla bir derdi yoktur. Sorun bir sistem meselesidir; tümüyle sınıfsaldır. Diğer yanda, Çingene Kızı’nda herhangi bir ayrımcılığa uğramadan liseyi tamamlayan Reyhan’a annesinin, “Sen işi azıttın kızım. Ben şimdiye kadar liseyi okumuş

bir Çingene kızı görmemiştim, sen daha ileriye gidiyorsun. Oku bakalım, ne olacaksan ol” (Tuğcu, 1999, s. 69) şeklindeki sözleri ise eğitim hakkı sorununun bireysel bir düzeyde işlendiğini gösterir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu bakış açısına göre, Çingene çocuklar sadece okula gitmeyi tercih etmedikleri için liseden fazlasına devam etmiyorlardır.

d. Önyargılar:

“Şükrü Efendi, sizin de Çingene olamayacağınızı sanıyoruz”

Çingeneler, Türkiye’de ve bütün dünyada yaşam biçimleri ve kültürleri bakımından kendilerine karşı en fazla önyargıyla yaklaşılan etnik topluluklardan biridir. Pek çok dilde olduğu gibi, Türkçede de Çingenelere yer veren deyim ve atasözlerinde bu durumu örnekleyen olumsuz bir bakış açısı tespit edilebilir (Aksoy, 1981, s. 189, 579). Burada incelenen eserlerde özün değişmeyeceği düşüncesine dayalı atasözlerinin yanı sıra, özellikle, Çingene Kızı’nda “İnsan evinde aş, ölü gözünde yaş, Çingene evinde musandıra” (Tuğcu, 1999, s. 37, 44) şeklindeki Çingenelik-yoksulluk özdeşleşmesi kuran atasözüne iki defa yer verildiği görülür. İncelenen eserlerdeki Çingenelere karşı önyargılı yaklaşımlara dair örnekler geçmeden önce, iki durumda da söz konusu atasözünün Çingene karakterler tarafından dile getirildiğini ayrıca kaydedelim.

Daha önce belirtildiği gibi, Çingene Serdar’da görülen Çingenelerle ilgili önyargılar masal estetiğinin gerçeküstü kurgusu içinde gerçekçilikten ve toplumsallıktan uzaklaşır. Oysa toplumcu gerçekçi bir çocuk romanı olarak değerlendirilebileceğimiz Çingene Çocuğu, yoğun küfür, argo, şiddet, olumsuz örnek ve sosyal tez içeriği gibi nedenlerle yer yer çocuk kitabı estetiğinin dışına çıksa da, bir çocuğun hayatı özelinde hemen bütün yoksul çocukların yaşadıkları ortak trajedileri somut biçimde ortaya koyması bakımından özel bir ilgiyi hak eder. Selahaddin’le Celaleddin, Çingene olsun veya olmasın, bütün alt sınıftan ailelerin çocukları gibi yeni başladıkları Şaban Paşa İlkokulu’ndaki ilk günlerinde büyük bir öğrenme aşkı, yeni bir çevreye girmenin şevki ve ‘büyük adam’ olma hayalleriyle derslere girerler, ödevlerini yaparlar ve arkadaşlarına uyum sağlamaya çalışırlar. Koptekin’in gerçek hayattan gösterdiği Çingene çocuğu örneklerinde olduğu gibi (2017, s. 172-173), iki roman kahramanı da eğitimi içinde buldukları durumdan bir kurtulma aracı olarak görürler. Ancak okula başlayalı henüz bir ay geçmesine rağmen iki arkadaşın hevesleri söner. Şaban Paşa İlkokulu’nda gördükleri düşmanca muamele kısa sürede bütün umutlarını kırar:

“Bunca dolu umutlarla geldikleri Şaban Paşa okulunda mutluluklarının bu kadar tez solacağını bilmiyorlardı. Koca sınıfta yadırgı tavuk gibi

seçiliverdiler. Kendilerine benzeyen çok az öğrenci vardı. Duruşları, yürüyüşleri, gülüşleri, ağlayışları tüm ayrıydı. Askılıkta paltoları, sıranın üstünde kitapları herkesten bir çırpıda seçiliyordu. Artık sınıfta hırsızlığın iki talihsiz hedefi Selahaddin’le Celaleddin’di. Kimin neyi yitse hemen onlardan soruluyordu.” (Kıyafet, 1974, s. 71-72)

Selahaddin’le Celaleddin artık okulun ‘olağan şüpheliler’idirler. Okulda cereyan eden her türlü asayiş olayında ilk akla gelen ikisidir. Ne yapsalar okulda adı konmamış sınıfsal hiyerarşinin duvarlarını yıkamazlar. Bütün iyi niyetleriyle okuldaki öğretmenlerin gözüne girmek, arkadaşlarının gönüllerini kazanmak için harcadıkları çabalar da beyhude çıkar: Selahaddin içinde on lira olan yerde bulduğu çantayı götürüp “kıvançla” öğretmenine verir. Celaleddin’le öğretmenin vazosunu her gün çiçeklerle doldururlar. Makaraya dolaşan bayrağı ölüm pahasına direğe tırmanarak kurtarırlar (Kıyafet, 1974, s. 80). Burada, bayrağı kurtarmanın sembolik değerine işaret ederek, onca gayretin işe yaramadığını kaydedelim. Yanlarında kimse kalmaz, koktuklarını söyleyerek yanlarından kaçarlar. Okula denetçinin geldiği bir gün öğretmen onlara izin vererek eve gönderir (Kıyafet, 1974, s. 81). Bu da, iki arkadaş için bardağı taşıran son damla olur. “Bu okul size göre bir okul değil. Gelin siz Zeytinburnu’nda bir okula gidin” (Kıyafet, 1974, s. 80) diye kendilerini en baştan uyaran okul müdürünün sözlerini hatırlayarak ve daha da ilginç bir detay olarak, okulda Enver öğretmen gibi hiç bıyıklı öğretmen olmamasına kahrederek (Kıyafet, 1974, s. 82) Baraka Okulu’na geçme kararı alırlar.

Gazi Usta’yı ikna etmek üzere en güçlü argümanları okulda yaşadıkları sistemli kriminalizasyon, tecrit ve ayrımcılıktır: “Kimse konuşmuyor bizimle. Çingene çocuğu diyorlar bize” (Kıyafet, 1974, s. 85). Kitaba ismini veren bu cümle, aynı zamanda bütün romanın mesajını içinde barındırır. Bir hırsızlık olayında Celaleddin “kardeşim” dediği Selahaddin’i korumaya çalışınca Gülten öğretmenin sorduğu şu soru okuldaki eşitsizlik ve ayrımcılığın boyutları hakkında yeterince fikir verir: “Kim senin kardeşinmiş? Bu miskin mi? Ayol sen de mi şeysin?” (Kıyafet, 1974, s. 73). Öğretmen, Selahaddin’le Celaleddin’in sınıf arkadaşları kadar bile açık sözlü değildir. İki öğrencisi onun için gerçek adı ağza alınmayacak “şey”lerdir.

Şaban Paşa İlkokulu’nda ‘Çingene’ damgası yiyen çocuklar, “Baraka okulunda hiç sopa yokmuş. Sopa yasakmış” (Kıyafet, 1974, s. 96) umuduyla gittikleri yeni okullarında aradıkları cennete kavuşurlar. Burada, gerçek anlamda ‘en güçlüünün hayatta kaldığı’ bir ortam hâkimdir. Disiplin, kural yoktur. Silgiden şekerlemeye her şey paylaşımına açıktır. Okul idaresi öğrenciler arasındaki meseleleri kendi aralarında halletmelerini bekler.

Halledilemeyen meselelerde 'kısasa kısas' yöntemi esastır. Örneğin, bir kurşun kalem yüzünden biri diğerrinin kafasını taşla yaran çocukları gören Baraka Okulu öğretmeni kalemi ortasından ikiye bölerek çocuklar arasında pay eder; bir daha kavga ederlerse ikisini de kendi döveceğini söyleyerek konuyu kapatır. Sınıf başkanı Selahaddin için ideal okul yönetimi budur (Kıyafet, 1974, s. 99). Yazar da, Baraka Okulu'ndaki 'orman kanunu'nu andırmakla beraber görece paylaşımcı ve eşitlikçi sayılabilecek düzeni Şaban Paşa İlkokulu'ndaki müdüründen öğrencisine sirayet etmiş ayrımcı anlayışı tercih ettiğini gizlemez.

Diğerr yanda, Reyhan'ın zengin semtinde devam ettiği okulda böyle olaylara, neyse ki, yer yoktur. Her an ensesinde soluğunu hissettiği Mine karıştığı bir hırsızlık vakası nedeniyle okuldan uzaklaştırılınca Reyhan rahat bir nefes alır. O da, Selahaddin ve Celaleddin gibi, okulundan son derece memnundur. Ancak Reyhan için eğitim hayatı boyunca çok büyük sıkıntılar doğurmayan Çingene kimliği, dünya evine girecek yaşa geldiği yıllarda azaba dönüşmeye başlar. Tıp fakültesinde tanıştığı Müfit'le duygusal bir bağ kuran Reyhan, Çingene olduğunu 'namuslu insanlar'dan saklayamayacağını düşünerek sevdiği erkekten vazgeçme kararı alır. Bunun üzerine, babasıyla Reyhan arasında şöyle bir konuşma geçer:

“- Baba biz Çingeneyiz. Ben bunu saklayarak elin evladını aldatamam. Sen, sana gelirlirse bunu anlattırısın.

- Ben Çingeneliği kabul etmiyorum kızım. Bir Çingene, senin yaptığın gibi dürüst olamaz.

- Sen de dürüst bir insansın baba. Ben bir gün evlenirsem Çingeneliğimi kabul edecek bir erkekle evlenirim.” (Tuğcu, 1999, s. 82)

Reyhan tıbbın ikinci sınıfına geçtiğinde Müfit'in ailesinin ısrarları artar. Müfit'in babası Emin Bey'e görüşen Şükrü Efendi, gerçeği Reyhan'ın ağzından duymaları gerektiğini söyleyerek aradan çekilir. Reyhan'ın Mine'yle yaşadığı çocuksu çekişmelerin ardından, Çingene olmakla ilgili yaşadığı en ciddi kimlik bunalımı bu noktada patlak verir. Reyhan'ın Müfit'le müzik yaptığı bölüm bu noktada hatırlanmalıdır:

“Bazen Reyhan kendinden geçiyordu, ne çigan havaları kalıyordu çalmadık, ne de taksimler. İçindeki kuşku onu bazen ağlatırdı. Yaş inderdi gözlerinden, görmesinler diye arkasını dönerdi ama gene çalardı. Öyle çalardı ki Çingeneliğe teslim olurdu sanki.” (Tuğcu, 1999, s. 75)

Reyhan olacakların farkındadır. Keman çalarken kendinden geçerek hem Çingeneliğine hem genç erkeğe teslim olur. Onun yanında Çingene müzikleri çalarak bir yerde müzik yoluyla onunla birleşir. Ancak Çingeneliği ve

sevdiği erkek arasında seçim yapması gerektiğini bilir. En sonunda ‘dürüst davranarak’ bir Çingene ailesi olduklarını ‘itiraf’ ettiğinde Müfit’in tepkisi genç kızın korktuğu gibi olur: “Reyhan Allah’ını seversen başka bahane bul, onu söyle” (Tuğcu, 1999, s. 84). Müfit, Reyhan’ın Çingene olduğuna inanmaz; buna ihtimal bile vermez. Müfit’e göre, ikisinin evliliğinin önünde kesinlikle dile getirilemeyen başka bir engel vardır. Bu, her şey olabilir ama Reyhan’ın Çingeneliği söz konusu dahi olamaz. Burada, bir kez daha, toplumsal önyargılar ve ayrımcılık devrededir.

Ne var ki, Müfit haklı çıkar. Şükrü Efendi bütün gerçeği en başından anlatır. “Allah onlara evlât vermemiştir. Dünyaya bir küçük Çingenenin daha gelmesini istememiştir.” (Tuğcu, 1999, s. 86) Charles Dickens’ın *Oliver Twist*’te (1838) yoksul başkişisinin asil bir aileden geldiğini romanın sonunda ortaya çıkarması gibi, Tuğcu da okurun başından beri “Çingene kızı” sandığı Reyhan’ın Şükrü Efendi ile Safiye Hanım’ın öz evlâdı olmadığını ilan eder ve iki gencin evlenmelerinin önündeki engeli ortadan kaldırır. Şükrü Efendi, Reyhan’ın Çingenelikten hiçbir şekilde etkilenmediğini ispat etmek adına ve o yaşa kadar türlü fedakârlıklarla büyüttükleri kızlarının üzerlerindeki bütün emeklerini yok saymak pahasına şöyle der: “Bizden aldığı tek şey, müzik sevgisidir. Reyhan temizdir; başka bir şekilde etkilenmemiştir.” (Tuğcu, 1999, s. 87)

Gençler kavuşur ancak akraba olacak dünürler için Çingenelik ortada bir sorun olarak durmaya devam ediyordur. Bu duruma Emin Bey de kendince bir çare bulur: “Şükrü Efendi, yalnız Reyhan’ın değil, sizin de Çingene olamayacağımızı sanıyoruz” (Tuğcu, 1999, s. 88) der. Emin Bey’e göre, böylesine ideal bir kız yetiştirmiş, namuslu, çalışkan ve fedakâr bir babanın Çingene olmasının yolu yoktur. İltifatla hakaret arasında bir yerde salınan bu cümle Kemalettin Tuğcu’nun roman boyunca sürdürdüğü Çingenelere bakışının da özetidir.

Çocukluk ve Çingenelik veya “Çocuk Kalmış Bir Millet”

Oğuz Atay günlüğünde, “Biz çocuk kalmış bir milletiz,” der ve şöyle devam eder; “daha olayları ve dünyayı, mucizelere bağlı, ‘myth’lere bağlı bir şekilde yorumluyoruz en ciddi biçimde” (2007, s. 24-25). Atay, bu ifadeyi ‘modernleşmeme, olgunlaşmama, akli ve büyümeyi reddetme’ anlamlarında kullanır ancak “çocuk kalmak” zorunlu olarak olumsuzluğu çağrıştırmayabilir. Dünyanın birçok yerinde bugün de göçebe kültürleri gereği modern hayatın şartlarına ayak uydurmakta zorlandıkları, yerleştikleri yerlerde ‘doğayla/sokakla iç içe’, ‘yoksul fakat mutlu’ bir hayat sürdürdükleri için Çingenelerin ‘yetmiş iki buçuk millet’in ‘buçuk millet’i

değil ama ‘çocuk kalmış bir millet’i olarak tanımlanabileceği kanaatindeyiz. Bu anlamda, çocuklukla Çingelik arasında ontolojik benzerlikler kurulması mümkündür. Çocukluğun ele avuca sığmazlığıyla Çingeneliğin modern hayatın gailelerinden azade vurdumduymazlığı ve belki biraz ona tepki olarak da kural/sınır tanımazlığı, ikisini felsefi ve sanatsal boyutta yan yana düşünmemizi olanaklı kılar.

Bu çalışmada incelenen üç çocuk romanını, bu tematik ilişkiyi kurmadıkları için suçlamak kuşkusuz objektifliğe aykırıdır. Ancak Çingene Çocuğu’nda olduğu gibi, bir sosyoloji tezinden beklenecek yoğunlukta kimlik, aidiyet, eğitim hakkı, toplumsal önyargılar, eşitlik vb. konularına yer verilmesi; Çingene Serdar ve Çingene Kızı’nda olduğu gibi, birçoğu kültürel önyargılar, etnik ayrımcılık ve nefret söyleminin ufuklarında gezen düşüncelerin yer yer açıkça veya çoğu zaman en azından ‘politik doğruculuk’un gereği örtük bir üslupla savunulması bizi çocuk edebiyatından ne beklediğimizi ve nasıl nesiller yetiştirmek istediğimizi bir kez daha sorgulamaya iter. Çingenelerin belli birtakım tezleri ispat etmek adına birer ‘kobay faresi’ görevi görmekten öteye gitmediği bir kurgunun edebiyatta, en çok da çocuk edebiyatında yeri tartışmalıdır.

Bunun aksi bir örnek olarak, Michael Ende’nin modern çocuk romanı klasiği *Momo*’da (1973) bütün kasabanın sevgilisi küçük bir kız olan Momo’nun türlü türlü arkadaşları arasında son derece geveze, neşeli bir adam vardır. Gigi adındaki bu ‘avare tip’, evcil hayvan gezdiriciliğinden, nikâh şahitliğine kimsenin yapmayacağı veya aklına gelmeyeceği çeşitli ve ilginç işler yaparak ve günü kurtararak yaşar. Ancak Gigi’nin asıl mesleği uydurma tarihçilik ve turist rehberliğidir. Onun gezdirdiği yerlerle ilgili anlattığı hikâyeler insanları tarihî eserlerin kendisinden daha çok meraklandırır. Gigi zaman zaman Momo için sadece ikisinin başrolde olduğu hikâyeler anlatır. Küçük bir kız çocuğu olan Momo’yla Gigi’nin arasındaki bu sıcak ilişki ve ikisinin hikâyeleri romanın en içten ve estetik bakımdan en güçlü bölümlerini oluşturur. Gigi’nin modern hayata uyum sağlayıp çok başarılı bir yazar olduktan sonra Momo’ya söylediği “hayatta en tehlikeli şey, gerçekleşmiş hayallerdir” (Ende, 2014, s. 232) sözü, onun mutsuzluğunu çarpıcı bir ifadesidir. Ende, bir zamanlar kaygısız, gününbirlik yaşadığı için mutlu olan, daha sonra hikâyelerini satarak çok para kazanan ünlü bir yazar olduğunda yaşam enerjisini kaybeden karakterinin özelliklerini ‘Çingene tipi’nden alır, ancak onun özellikle bir Çingene olduğunu belirtme ihtiyacı duymaz.

Tam da bu noktada, bir ara sonuç olarak, Çingenelerle ilgili burada incelenen üç çocuk kitabının adında da yer verilen ‘Çingene’ sözcüğünün bilerek veya bilmeyerek bir ırka/topluluğa yönelik ayrımcılığa hizmet ettiğini

düşündüğümüzü ifade edelim. Belli bir ırk/etnik toplulukla ilgili kaleme alınan bir eserde o grubun adını eserin adında özellikle belirtme kaygısı, bir yerde, ele alınan grubu diğer gruplardan ayırma ihtiyacı duyulduğu anlamına gelir. Çingene bireylerin etnik kimliklerinden başka niteliklerinin olmadığı/olamayacağı varsayımından hareket eden bu anlayış, hem sanatın hem estetiğin sınırlarını daraltmaktan öteye hizmet etmez. Nitekim Türk edebiyatında Çingenelerle ilgili kaleme alınmış eserlere bakıldığında bu durumun adı konmamış bir kural gibi uygulandığı ve hemen bütün eserlerde etnik kimliğin ana tema olarak işlendiği dikkati çeker.⁶

Atay'ın 'büyüme'yi reddetmek', 'rasyonaliteyi yadsımak', 'olgunlaşmamak' anlamlarında kullandığı "çocuk kalma"yı bizim burada çocuklara özgü 'safiyet' ve 'neşe'yle yaşamak anlamında ele aldığımızı belirtelim. Bunun güzel bir örneğini Coelho'nun ünlü romanı *Simyacı*'da bulmak mümkündür. Uzun bir içsel mücadelenin ardından dinlemeye başladığı yüreği, Simyacı'ya şöyle der: "Yeryüzünde her insanın kendisini bekleyen bir hazinesi vardır. Biz yürekler, insanlar artık bu hazineleri bulmak istemedikleri için bunlardan pek ender söz ederiz. Onları küçük çocuklara anlatırız. Sonra herkesi, kendi yazgısının yoluna göndermek işini hayata bırakırız. Ne yazık ki, kendisine çizilmiş olan yolu pek az insan izliyor" (Coelho, 2003, 135). Coelho'ya göre yalnızca çocuklar ve büyüdüğü halde çocuksu özü korumaya devam eden yetişkinler kendi gerçekliklerinin ve mutluluklarının peşinden gidenlerdir.

Çocukluk ve Çingeneliğin sevimli ve samimi çağrışımlarından yola çıkacak bir edebiyat ürününün, hele de çocuk edebiyatı ürünüyse, zengin bir estetik/sanatsal potansiyeli barındırdığı su götürmezdir. Bu iki temayı yan yana kullanarak evrensel ve insanî hikâyeler anlatmak yerine, adından içeriğine, çocuğun düşünce ve hayal gücü sıkletinin çok üzerinde sosyal mesajlar ve tespitlerle dolu ürünler vermek, burada ele alınan ürünlerin yazıldığı dönemlerde Türk edebiyatının tezli eserlere olan eğilimiyle açıklanabilir.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan üç çocuk romanının Çingenelerle ilgili önyargılar temelinde birbirine zıt konumlara mevzilendikleri ilk elde belirtilmelidir. Şevket Bilgisel'in *Çingene Serdar* (1948) adlı eseri geleneksel Çingene

6 Örneğin bkz. Ahmet Mithat Efendi-*Çingene* (1887), Osman Cemal Kaygılı-*Çingeneler* (1939), Hüseyin Kılıç-*Çingenem Çengi Çengi* (1986), Mine Söğüt-Dolapdere: *Kürt Kediler Çingene Kelebekler* (2009), Emine Şenlikoğlu-*Çingene: Sema ile Mehmet'in Dramı* (2011), Hilmi Dinçer-*Bir Çingene'nin Romanı* (2014), Buket Uzuner-*Güneş Yiyen Çingene* (2016) vb.

yaşayışı ve meslekleri konusunda toplumsal önyargı ve kabulleri bir masal estetiği içinde sunar. Bu nedenle, Çingenelerin algılanışıyla ilgili güçlü bir toplumsal mesaj sunmaz. Öte yanda, çalışma boyunca dikkati çektiği üzere, Çingeneler konusundaki iki farklı ve kuvvetli bakış açısı ileri sürmeleri bakımından Hasan Kıyafet'in *Çingene Çocuğu* (1974) ile Kemalettin Tuğcu'nun *Çingene Kızı* (1991) romanları arasındaki karşılaştırmalar bu çalışmanın ana eksenini oluşturur.

Çingene Çocuğu'nda Hasan Kıyafet, Çingene olmayan karakterlerin Çingene karakterlere karşı önyargılı, ayrımcı ve düşmanca tutum ve davranışlarını gerçekçi olaylarla örnekendirir. Böylece, okurun hem yetişkin hem çocuk Çingene bireylerle empati kurmalarını sağlayarak toplumsal eşitsizlik ve temel insanlık hakları gibi evrensel konularda farkındalık yaratır. Yazar, 'Çingene çocuğu' Selahaddin'in okulda gösterdiği başarıyla Çingenelerle ilgili 'lanetli', 'tembel', 'hırsız' şeklindeki özcü düşünceleri çürütür. Sistemli bir ayrımcılık ve aşağılamanın kurbanları olarak gösterdiği Çingenelerin sorunlarının etnik olduğu kadar sınıfsal nedenleri olduğunu da ima eder. Bir çocuk romanının olay örgüsü içinde, maduniyet çalışmalarının en çok üzerinde durduğu konuları yoğun biçimde işleyen Kıyafet, Çingene olduğu için okula kabul edilmediğini bilen Selahaddin'le fakir bir işçi ailesinin çocuğu olduğu için okula kabul edilmeyen Celaleddin'i yan yana getirerek etnik temelli ayrımcılıkla sınıf temelli ayrımcılığın ortak köklerine işaret eder. Daha önce belirtildiği gibi, bu gibi mesajlarıyla toplumcu gerçekçi bir çocuk romanı özelliği kazanan *Çingene Çocuğu* sosyo-ekonomik bakımdan madun/kurban konumundaki bir çocuğun zaferiyle sonuçlanır.

Çingene Kızı da *Çingene Çocuğu* gibi, geçmişini geride bırakmak isteyen bir kız çocuğunun geçmişi ve gerçek kimliğiyle mücadelesi ekseninde gelişen bir hikâye anlatır. Ancak *Çingene Çocuğu*'ndaki gibi Çingene kimliği nedeniyle 'aşağılanma' vurgusunun yerine, burada bir 'aşağılık kompleksi' söz konusudur. Çingeneliğini inkâr eden, gizleyen ve Çingene kimliğinden kurtulmaya çalışan bir kızın, Çingene olmadığını öğrenmesiyle mutlu sona kavuşmasının anlatıldığı roman, toplumsal önyargılar, ayrımcılık vb. olgular yerine, Çingeneliği romandaki kimlik bunalımının asıl nedeni olarak gösterir. Roman boyunca Çingenelerin bütün insanlarla aynı olduğuna defalarca vurgu yapan yazar, Karaca ailesinin bireylerini geçmişlerini ve kimliklerini neden bu kadar büyük bir gizlilikle saklamak zorunda olduklarını/kaldıklarını ve romanın anlatı evreni içinde hiç bahsetmediği ancak tümüyle benimsediği anlaşılabilir bir ön kabul, Çingeneliğin neden utandırılması gereken bir kimlik olduğunu açıklamaz. Bunu yapmadığı gibi, Reyhan'ın Çingeneliğe duyduğu nefret/tepki özelinde, bu ön kabulün okurlar tarafından da paylaşıldığını varsayarak ve anlatısını bu karşılıklı

anlaşmaya dayandırarak Çingelene yönelik olumsuz önyargıları ve toplumsal algı/imağ biçimlerini tahkim eder.

Çingenelik algısına benzer şekilde, Çingene çocuk imajında da üç roman arasında bazı temel yaklaşım farkları söz konusudur. *Çingene Serdar*'da Zurna adlı çocuk kahramanın doğuştan getirdiği bazı yeteneklerin içgüdüsel olarak ortaya çıktığı görülür. Elini sürmediği sepet örme işinin bir anda en güzel örneklerini vererek para kazanır. *Çingene Kızı* romanında da Reyhan'ın müzik yeteneğinin kanında ve sinirlerinde olduğu söylenir. Oysa *Çingene Çocuğu*'nun başkişisi Selahaddin'in herhangi bir konuda doğuştan/kandan gelen bir yeteneği yoktur. O, sosyal, kültürel, ekonomik şartların ortaya çıkardığı, içinde doğduğu koşulların şekillendirdiği bir çocuktur. Selahaddin, Çingeneliğin gerekliliklerini ve anne babasının Çeribaşı olması yolundaki beklentilerini reddederek okula gitmeyi ve kendi yolunu çizmeyi seçer. Bu yönüyle, *Çingene Çocuğu*'nun Çingenele ilgili özcü düşüncelere yer veren diğer iki kitabın tersine varoluşçu bir dünya görüşünü benimsediği görülür.

Toplu bir değerlendirme yapacak olursak, pozitif/negatif Çingenelik algısı ve Çingene çocuk imajının, Çingenele ilgili önyargıların söz konusu üç eserin yazarları tarafından paylaşılıp paylaşılmamasına bağlı olduğu bir durumla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Çingenele yer veren üç çocuk kitabında Çingenelik algısı ve Çingene çocuk imajını yetişkin-çocuk karakterler ve Çingene olan-Çingene olmayan karakterler dizgelerinde karşılaştırmalı olarak incelediğimiz bu çalışmada, Çingenele yönelik gerçek hayattaki farklı imaj/algı biçimlerinin kurmaca düzlemde bir karşılığı olduğu son tahlilde öne sürülebilir.



* Sener Şükrü Yiğitler

Ars. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ssyigitler@gmail.com

Kaynakça

Ahmet Mithat Efendi (2012). *Çingene* (2. bs.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Akmaca, C. (2018). *Kıpti*. cingeneyiz.org sitesinden 15.06.2018 tarihinde erişildi <http://www.cingeneyiz.org/2016/12/cemil-akmaca-kipti.html>

Aksoy, Ö. A. (1981). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alangu, T. (1972). *Dünyadan ve bizden Çingene hikâyeleri*, Nil Yayınevi, İstanbul, 1972.

- Atay, O. (2007). *Günlük* (12. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, H. (2004). *Türk ve dünya yazarlarından Çingene öyküleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Bessler, N. (2010) Batı Avrupa edebiyatında Çingeneler. H. Suver, B. Kara, A. Kara (Yay. Haz.). *Bir Çingene yolculuğu* içinde (ss. 93-100). İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı.
- Bilgisel, S. (1948). *Çingene serdar*. İstanbul: Kitap Yayma Odası.
- Cevzici, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü* (3. bs.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coelho, P. (2003). *Simyacı* (Ö. İnce, Çev.), (78. bs.). İstanbul: Can Yayınları.
- Çiçek, D. (2016) Türk Romanlara nüfus cüzdanı çıkartılacak. Habertürk sitesinden 15.06.2018 tarihinde erişildi <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1233215-tum-romanlara-nufus-cuzdani-cikartilacak>.
- Ende, E. (2914). *Momo* (L. Çalışkan, Çev.). (6. bs.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Güldürmez, S. (2016). Osman Cemal Kaygılı'nın Çingeneler ve Ahmet Midhat Efendi'nin Çingene romanları ışığında Osmanlı toplumundaki Çingenelerin yazınsal metinlere aksi. *Ulusallararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9 (45), 125-134. 23 Temmuz 2018 tarihinde http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi45_pdf/1dil_edebiyat/guldurmez_sevim.pdf adresinden erişildi.
- Kenrick, D. (2006). Çingeneler Ganj'dan Thames'e (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Kılıç, M. (2016). *"Allah, vatan, soy, milli mukaddesat" Türk milliyetçiler derneği (1951-1953)* (1. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıyafet, H. (1974). *Çingene çocuğu*. İstanbul: Yeni Dünya Yayınları.
- Kolukıncı, S. (2009). *Dünden bugüne Çingeneler kültür-kimlik-dil-tarih* (1.bs.). İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Koptekin, D. (2017). *Biz Romanlar siz gacolar* (1. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewy, G. (1999). *The Nazi persecution of the Gypsies*, Oxford University Press.
- Lewy, G. (1999). *"The travail of the Gypsies"*, *National Interest*, Fall, Issue 57.
- Martinez, N. (1994). *Çingeneler* (S. Aktas, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler* (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ryan, P. M. (2011). *Hayalperest* (Ö. Sığirtmaç, Çev.), (2. bs.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sartre, J. P. (2018). *Varoluşçuluk*, (A. Bezirci, Çev.), (28. bs.). İstanbul: Say Yayınları.
- Tuğcu, K. (1999) *Çingene kıızı*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Yalçın, M. (2010). *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.